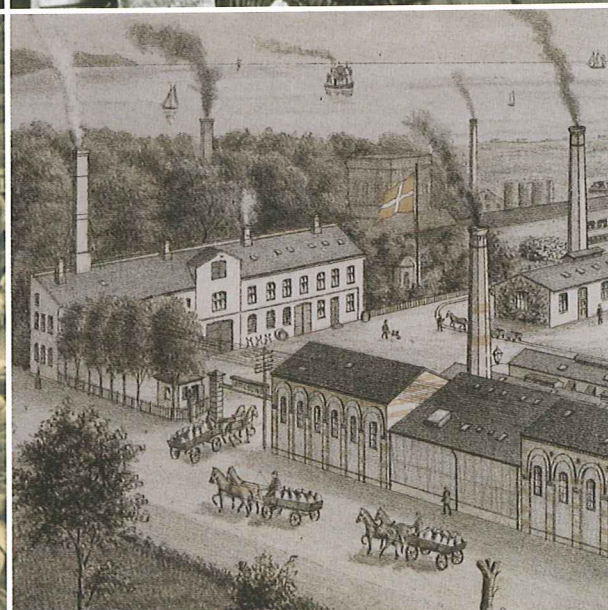

En familie flytter til byen

– fremskridt, fabrikker og familieliv i København 1880-1915

En stor beslutning

Den 10. februar 1882 kommer et ungt par ud af Asminderød Kirke ved Fredensborg. Karen Marie og Peter Martin Sørensen har deres fine, mørke søndagstøj på, for de er netop blevet gift, og foran dem venter livet. Det haster med at blive gift, for nu er det ved at være svært at skjule den voksende mave under kjolen. Karen Marie er nemlig højgravid.

- Karen Marie og Peter Martin var begge 23 år, da de blev gift. Det var noget under gennemsnitsalderen, der i 1882 var 29 år. Arbejdersmuseet.

De kommer begge fra fattige landarbejderfamilier, og Peter Martin og hans far får fattighjælp. Det er hårde tider på landet. Det store overskud af arbejdskraft og indførelsen af maskiner i landbruget gør det svært at finde arbejde. Samtidig forlyder det, at det er nemt at få arbejde på de mange nye fabrikker i København. Skulle de bryde op og tage til hovedstaden? Eller skulle de tage til Amerika og søge lykken der, ligesom mange andre også gør?

Bare seks uger efter datteren Louises fødsel træffer Karen Marie og Peter Martin en af de største beslutninger i deres liv – med deres få ejendele på ladet af en hestevogn og nyfødte Louise på skødet rejser den lille familie til København i håbet om en bedre tilværelse med fast arbejde og egen bolig.

Fakta

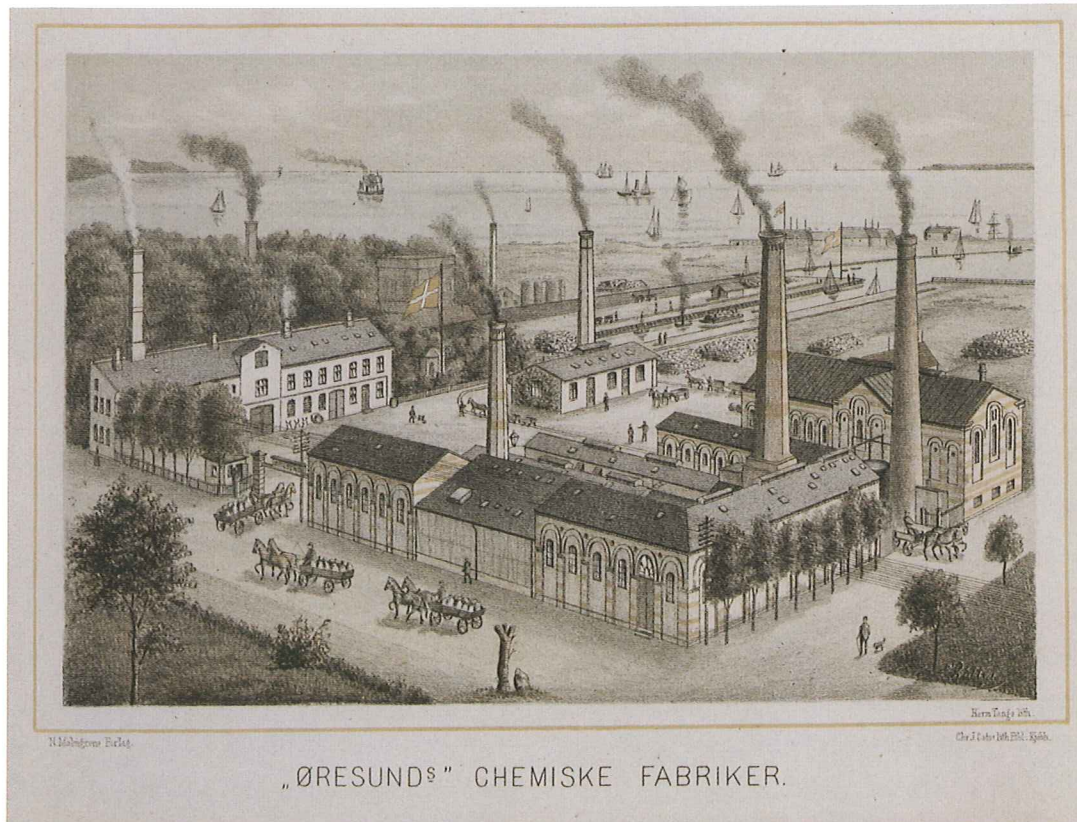
Fra land til by

I perioden 1881-1901 vandrede 165.000 mennesker over hele landet – hovedsageligt tjenestefolk og landarbejdere – fra landet og ind til byen.

- Det var en stor omvæltning at flytte til storbyen, og det var ikke uden omkostninger for familierne at bryde op. Man sagde farvel til sin hjemegn, til familie og venner, og man vidste ikke, hvad det nye liv i byen ville byde på. Arbejdersmuseet.

Maskinernes og mulighedernes by

- Danmark var fortsat et landbrugsland, men meget var under forandring. I de store byer skød fabrikker op og blev et billede på den nye tids driftighed. Det Kongelige Bibliotek og Arbejdersmuseet.

Det liv, familien Sørensen mødte i København, var meget anderledes end det, de kendte fra Asminderød. Danmark var et landbrugssamfund, men København var på vej til at blive en industrialiseret storby med fabrikker, larm og en helt anden livsrytme.

Overalt i landet søgte folk væk fra landdistrikterne og ind til byerne, og mange provinsbyer oplevede en befolkningstilvækst, der ikke var set større på noget andet tidspunkt i Danmarkshistorien. Familien Sørensen blev en del af denne udviklingsproces, og dette hæfte vil give et indblik i det liv og de forhold, der tegnede sig for dem og de tusindvis af andre arbejderfamilier, der slog sig ned i København i årene fra 1880 og frem til 1915.

Den periode, hvor familien flyttede ind til København, kalder vi i dag for industrialiseringen, og København var i den grad centrum for den industrielle udvikling, der fik

sit egentlige gennembrud i 1890'erne. Halvdelen af landets virksomheder lå i hovedstaden, og tilsvarende boede og arbejdede halvdelen af landets industriarbejdere også her. Industrialiseringen forløb over mange år og var en tid med store teknologiske fremskridt, som fik afgørende betydning for den måde, det moderne menneske levede og arbejdede på. Mange arbejdsprocesser og arbejdsforhold ændredes, bl.a. fordi maskiner overtog det arbejde, der hidtil var blevet udført i hånden. Samtidig begyndte arbejderne at organisere sig i fagforeninger, dvs. sammenslutninger, der varetager de enkelte fags interesser. Det gjorde de for at stå styrket over for den nye tids udfordringer.

” Dette var byen – hovedstaden som han og alle de andre fattige fra landets fjæreste kroge havde higt imod, lykkens land hvor de skulle udfri sig af elendigheden! ”

Martin Andersen Nexø:
Pelle Erobreren, 1906-10

Mødet med København

Da familien Sørensen ankommer til København, er det sværere, end de tror, at finde et sted at bo, og de første par år må Karen Marie og Peter Martin bo hver for sig på små værelser. Det var ikke ualmindeligt, at arbejderfamilierne i perioder, f.eks. på grund af fattigdom eller dårlige boligforhold, måtte bo adskilt, og familierne flyttede tit meget rundt.

Fakta

I perioden 1890-1901 udgjorde tilvæksten i byerne hele 84 % mod kun 16 % på landet.

Til sammenligning havde tilvæksten på landet i perioden 1845-1870 været på hele 63 % mod kun 37 % i byerne.

I maj 1884 lejer "Madam Marie Sørensen" og Louise sig ind på et par små kvistkamre i Kartoffelrækkerne på Østerbro. Et halvt års tid senere får Peter Martin mulighed for at flytte ind hos dem, og selvom det er meget småt, og der ikke er noget køkken, så bor de sammen nu – og det er det vigtigste!

Efter syv år i København får familien det, de anser for at være en luksuslejlighed. Det er kun en lille, mørk 1-værelses, men der er en helt særlig grund til, at familien er meget

glad for lejligheden: Der er indlagt vand i køkkenet. Pladsen bliver dog snart for trang, for familien Sørensen bor på dette tidspunkt fem i lejligheden, og en lille ny er på vej.

• I 1887 skildrede Erik Henningsen med dette maleri den store tilvandring til København. På maleriet ses en landarbejderfamilie, der netop er ankommet til København med toget. Bonden tager forlegent hatten af, mens han spørger betjenten om vej.

Erik Henningsen: *Bønder i Hovedstaden*, 1887. Arbejdermuseet.

• Hestehovenes raske slag mod brostenene og den ivrige snakken og gøren og laden på torve og stræder var et af tegnene på, at København havde fået vokseværk. Trafikken og tempoet var helt anderledes i byen end på landet. Her er det Kongens Nytorv i begyndelsen af 1900-tallet.

Arbejdermuseet.

Brokvarterer, baghuse og beskidte baggårde

I 1880 var halvdelen af alle boliger i København 1- og 2-værelses lejligheder, og det var især arbejderfamilier som familien Sørensen, der boede her. De mange tilflyttere og arbejdere pressede boligmarkedet i byen, som slet ikke var gearret til at håndtere det kraftigt stigende befolkningstal. Flere steder stuede man folk sammen, og "alternative" boliger som kolde og fugtige kældre og mørke loftsrum skød frem. Der blev bygget mange etageejendomme, og de nye brokvarterer Vesterbro, Nørrebro og dele af Østerbro tiltrak fra begyndelsen af arbejderne. Brokvartererne var spekulationsbyggeri, hvor bygherrer opførte så mange boliger på grundene som muligt – uden at tage hensyn til de konsekvenser, det kunne medføre i form af sundhedsfare og sociale problemer.

For de mange tilflyttere fra landet var boligsituationen i København meget anderledes end det, de kom fra. På landet

boede landarbejderne ofte hos arbejdsgiveren, men i byerne måtte arbejderne selv skaffe sig en bolig, og her var det den trængte økonomi, der afgjorde, hvilken bolig familien fik – som regel var det de dårligste med uhumske og beskidte baggårde udenfor vinduet. De små, snævre gader i København var på denne tid en blanding af fabrikker, boliger, håndværksvirksomheder og småbutikker. De fattigste familier boede som regel i baghusene, mens de bedre stillede familier boede i forhusene. Familierne i forhusene var mindre syge end dem i baghusene, simpelthen fordi de fik mere lys og luft.

● Natmændene havde en meget vigtig funktion i samfundet. De kørte, som navnet siger, rundt om natten og indsamlede byens fyldte lokumstønder – latringruberne. Arbejdermuseet.

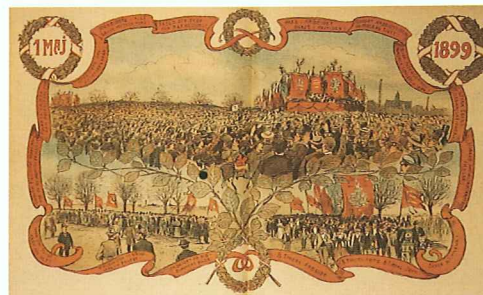
● Boligforholdene var forfærdelige for de fleste arbejderfamilier. Nogle familier var så fattige, at de blev "svampefamilier", dvs. de takkede ja til at bo billigt i meget fugtige slumlejligheder, hvor væggene skulle tørres af flere gange om dagen, fordi vandet drev af dem. Det var naturligvis meget usundt at bo sådan, men mange familier havde ikke noget valg.

Arbejdermuseet.

Livet på fabrikken

Peter Martin bliver ansat på spritfabrikken Fortuna på Østerbro i 1901, og her arbejder han de følgende 33 år, hvilket var ganske usædvanligt. Mange arbejdere oplevede arbejdsløshed og skiftede derfor tit arbejdsplads. Inden Peter Martin får arbejde på Fortuna, har han skiftende arbejdspladser, mens Karen Marie i perioder arbejder på tekstilfabrik. Peter Martin er ufaglært, dvs. han har ingen uddannelse i et bestemt fag. Peter Martin begynder som brænderi-arbejder, bliver senere kusk, og sidst i arbejdslivet får han det tillidsfulde hverv som tilsmager, hvor han skal vurdere, om brændevinen smager, som den skal.

- 1. maj er arbejderbevægelsens internationale kampdag. Her samles arbejderne på tværs af erhverv til møder, sang og fest og diskuterer aktuelle problemer på arbejdsmarkedet. Mens fagforeninger varetager de enkelte fags interesser i det daglige, er 1. maj-arrangementerne et symbol på arbejdernes solidaritetsfølelse og fælles fodslag. På billedet her ses 1890'ernes fælles kamp for 8 timers arbejde, 8 timers fritid og 8 timers hvile. Kravet blev først realiseret i 1919.

Fra Ravnen 1899. Arbejdermuseet.

"Arbejderne vidste hverken ud eller ind, men stod og så mekanisk op til kontorvinduerne, hvor bestemmelserne plejede at komme fra. Nu og da gik der et utålmodigt ryk gennem skaren, de truede op mod vinduerne og forlangte råt deres tilgodehavende. "Han nægter os vor ugeløn, som vi ærligt har tjent, den tyrant!" råbte de. "Den er ellers køn; når man har kone og børn derhjemme og på en lørdag eftermiddag sku! Sikke en hajfisk – han hugger deres mad!"

Martin Andersen Nexø: *Pelle Erobreren*, 1906-10

- Billedet er fra spritfabrikken Fortuna, og Peter Martin står med hvidt forklæde og kasket som fjerde mand fra venstre i midterste række.

Arbejderne var fra begyndelsen af en broget flok med forskellige krav og behov, og derfor kom fagforeningerne til at spille en afgørende rolle. Mange arbejdere oplevede et stærkt fællesskab på arbejdspladsen og til de faglige møder. Arbejdermuseet.

Fra landarbejder til industriarbejder

For landarbejderne var det en stor omvæltning at blive industriarbejder. På landet var de vant til at arbejde under åben himmel, og årstiderne bestemte arbejdsdagens længde og arbejdsopgavernes karakter. På fabrikkerne i byen var det helt anderledes. Her foregik meget af arbejdet inden døre, og skellet imellem arbejde og fritid blev tydeligt, fordi industrien havde faste arbejdstider. Fabriksuret blev et billede på den nye arbejdsrytme: Arbejderne mødte kl. 7.00 og gik hjem kl. 18.00 – de var blevet lønarbejdere.

Trods de store forandringer var det de færreste, der ønskede sig tilbage til tilværelsen som landarbejder. Fattigdommen var stor på landet, og tilværelsen var hård, fordi man aldrig havde fri, men skulle stå til rådighed døgnet rundt. Landarbejderne fik ikke fast løn, og der var ingen fagforeninger, der kunne sikre dem økonomisk. Selvom arbejdet og forholdene i byerne også var meget kritisable, havde arbejderne i byerne trods alt fået deres frihed i den forstand, at de nu var herrer over deres egen tilværelse.

I begyndelsen af perioden var der heller ikke på fabrikkerne faste aftaler om, hvor længe man var ansat ad gangen. Også her var lønnen dårlig, og heller ikke her fik man økonomisk hjælp, hvis man blev arbejdsløs, syg eller kom ud for en ulykke. I 1871 begyndte arbejderne i byerne derfor at organisere sig i fagforeninger. I begyndelsen var medlemmerne især mandlige, faglærte håndværkere, men ved indgangen til 1890'erne, da industrialiseringen for alvor

● Omkring år 1900 var landarbejderne en af de største og mest undertrykte grupper af arbejdere i Danmark. Mange ejede kun en smule eller slet ingen jord selv og overlevede ved at sælge deres arbejdskraft til godserne og til de store gårde. Børnene fulgte ofte med som gratis arbejdskraft.

Arbejdermuseet.

tog fart på landsplan, kom de ufaglærte arbejdere også med – arbejdsmænd, havnearbejdere, kuske og daglejere begyndte også at danne fagforeninger. Fagforeningerne hører under arbejderbevægelsen, hvis mål er at sikre hele arbejderklassen en god løn, rimelige arbejdsforhold og politisk indflydelse. Omkring år 1900 var det især højere løn, bedre arbejdsforhold og kortere arbejdstid, arbejderbevægelsen havde på dagsordenen.

Fakta

Antal arbejdere i forskellige slags erhverv i hele landet 1870-1900

Antal ansatte i industrivirksomhed, Kbh.:

1873: 21.400

1897: 44.200 > heraf var 16.220 eller 37 % af styrken kvinder

Industriarbejdere i hele landet:

1870: 34.000

1901: 94.000

Håndværkere i hele landet:

1870: 42.000

1901: 46.000

Byggeriet i hele landet:

1870: 12.000

1901: 35.000

Landbruget i hele landet:

1870: 175.000

1901: 175.000

“Men langs Gaden var der allerede tændt, og Lygter og alle butikers Blus lyste ud over Vrimlen. Lig en hel Armé strømmede Arbejderne langs Fortovene ud ad Broen – som en taktfast March lød det mod Stenene.”

Herman Bang: *Stuk*, 1887

Kvinder, kønsmoral og sædelighedsfejde

Karen Marie er højgravid, da hun og Peter Martin bliver gift, men graviditeten er skamfuld for den unge kvinde. Tidens kønsmoral tåler ikke, at kvinden har sex før ægteskabet, mens det er helt almindeligt, at manden har haft flere seksuelle forhold inden giftermålet. Debatten om seksuel frihed og kønsmoral – den såkaldte "sædelighedsfejde" – er intens i tiden, men de fastlåste holdninger bliver stort set ved med at eksistere i årene fremover.

Tidens moral har et stærkt tag i Karen Marie: Livet igennem lyver familien Louise et år yngre, end hun i virkeligheden er.

- Billedet viser Karen Marie som ung. Kyskhed, moderlighed, tålmodighed og beskedenhed var nogle af de dyder, som den offentlige moral "pålagde" den unge kvinde. I 1871 stiftedes Dansk Kvindesamfund som den første af en række kvindeorganisationer, som ville "forbedre kvindernes stilling i familie, samfund og stat". Organisationerne udførte et enormt oplysningsarbejde for kvinderne, og alt lige fra god hygiejne, sport, børneopdragelse, løn og stemmeret blev ivrigt debatteret. Arbejdersmuseet.

"Men sig mig hr. pastor," sagde Constance med dybere stemme, "hvis det nu var en mand, hvis hustru stod i begreb med at føde et barn, som f.eks. hans kontorbud var fader til, ville De så også komme med dette: Ingen kristen mand forlader sin hustru?" Hun så på ham med et næsten fjendtligt blik.

"Her er forholdet forskelligt. Når en kvinde falder på dette område, røber det en så stor fornedrelse, en så dyb moralsk fordærvelse, at hendes nærværelse i hjemmet må anses for besmittende."

"Ja, man er nu så vant til at høre det, men jeg tror ikke længere på dette med den store forskel," sagde Constance trodsigt."

Amalie Skram: *Constance Ring*, 1885

Kvindens rolle og selvstændiggørelse

Det kunne være katastrofalt for en kvinde at få et barn uden for ægteskabet. Der blev set skævt til hende, og var kvinden alene med barnet, kunne det være svært at få barnet passet, når hun selv skulle ud at arbejde.

Kvindens rolle lå fast. Det gjaldt om at få sig en god og ædruelig mand, føde ham nogle sunde og raske børn og være den, der holdt sammen på familien. Kvinden stod for børneopdragelsen og havde ansvaret for, at manden afleverede sin løn derhjemme, så der var råd til at købe mad og betale husleje. Men mange mænd drak, og alkoholisme var et stort problem, særligt blandt arbejderne. Det store alkoholforbrug skyldtes ofte arbejdsløshed, økonomiske problemer og frustrationer over de meget dårlige arbejdsvilkår. Den udbredte arbejdsløshed betød, at kvinder – og børn – ofte måtte ud at arbejde mange timer, simpelthen for at sikre familiens overlevelse.

Kvindens økonomiske afhængighed af manden blev mindre i slutningen af 1800-tallet. Industrialiseringen betød, at gamle familiemønstre blev ændret, men den blev også et led i kvindens selvstændiggørelse. Hun kunne nu få fast arbejde, tjene sine egne penge og dermed forsørge sig selv. Kvinden fik stadig de dårligst betalte jobs, men blev nu anset for mere ligeværdig med manden, når det gjaldt arbejdskraft. Et begreb som ligeløn eksisterede ikke, og på nogle områder kæmpes der den dag i dag for, at kvinder og mænd skal have samme løn for samme arbejde. Nogle anså kvinderne for at være en "trussel" på arbejdsmarkedet, netop fordi de fik en væsentligt lavere løn end mændene og derfor ofte blev foretrukket af arbejdsgiverne. Idealet i samfundet var dog i vid udstrækning fort-

sat, at det var manden, der skulle tjene pengene, og kvinden, der skulle passe hjem og børn.

Da myndigheds-, nærings- og arveloven blev vedtaget i 1857, fik ugifte kvinder ret til at råde over egen formue, når de blev myndige. Gifte kvinder fik derimod først denne rettighed i 1899. Og først i 1922 fik gifte kvinder råderet over deres egne børn – det havde hidtil været forbeholdt mændene. Kvinderne fik stemmeret i 1915.

● Det betød meget for kvindens selvstændiggørelse, at hun nu kunne få fast arbejde og dermed forsørge sig selv. Kvinderne havde nogle gange lettere ved at få arbejde, fordi de var en billigere arbejdskraft. Billedet viser kvindelige arbejdere på Hertz Skotøjsfabrik. Arbejdermuseet.

● Prostitution blev en levevej for nogle kvinder. Aksel Jørgensen malede i 1907 en række billeder, der skildrede livet på værtshusene og blandt prostituerede i slumkvarteret omkring Holmensgade. Aksel Jørgensen: *Pigernes minde* (udsnit), 1907. Arbejdermuseet.

De mange børn

Karen Marie og Peter Martin får otte børn – seks døtre og to sønner. Ingen af børnene dør inden for de første fem leveår, og det er lidt af et særsyn i en tid, hvor knap hvert fjerde barn dør, inden det er fyldt fem år. Mæslinger, skarlagensfeber og infektioner er nogle af tidens mest livstruende sygdomme, der kan ramme børn. Måske netop derfor vælger Karen Marie og Peter Martin i 1885 at sende døtrene Louise og Gerda væk fra hjemmet, da Peter Martin rammes af den smitsomme febersygdom tyfus. Da han meldes rask, henter de Gerda tilbage til København, mens Louise forbliver hos bedsteforældrene.

● På billedet ses fem af familien Sørensens otte børn. De to ældste piger, Louise og Gerda, er på dette tidspunkt allerede ude at tjene.

Det var almindeligt, at en arbejderfamilie fik 8-9 børn, mens velstillede familier ofte kun fik 1-2 børn. Middelklassens familier fik 5-6 børn. Arbejdersmuseet.

● Epidemier var en bestandig trussel i den tætpakkede storby, og København havde flere gange været hærget af sygdomsudbrud. På et tidspunkt får hele familien Sørensen kopper – en livsfarlig og meget smitsom virussygdom, der hurtigt kan udvikle sig til en hel epidemi. Til alt held overlever alle i familien Sørensen koppeangrebet. Arbejdersmuseet.

33'

Form. 11.

Koppeattest.

Jenny Christine Sørensen

født i *København* og boende i *Frederiksberg*

er den *31 April* 190*9* i en Alder af *6* Maanedes Aar

indpodet med *humaniseret* Lymfe.
animal

Eftersyn den *28 April* 190*9* viste, at Indpodningen var lykkedes.

[Signature]
autoriseret Læge.

I årene omkring 1880 gik forfatteren og journalisten Herman Bang rundt i København for at skildre og dokumentere byens mangesidige liv. Sammen med en politimand besøgte han en familie i et af byens fattigste kvarterer:

"Politimanden trak det ene Barn frem. Det var skrækkelig magert, denne rystende Magerhed hos Børn, der sulter. Kinderne indfaldne, blaaagtige; Øinene store, men helt inde i Hovedet, sløve. Blikket var ængstet, ældre end deres År. Sult giver Børn en egen Gammelklogskab i Udtrykket."

Herman Bang: *Fattigliv*, 1887

Lidt arbejde skader ikke

Forholdene for de københavnske arbejderbørn er bl.a. skildret gennem erindringer, indberetninger fra skoler og læger, avisartikler, fotos og reportager. Det var de færreste arbejderfamilier, der kunne leve af mandens løn alene, og derfor måtte langt størstedelen af arbejderklassens børn arbejde 4-6 timer hver dag ved siden af den obligatoriske skolegang. For pigerne bestod arbejdet typisk af rengøring, børnepasning, trappevask og fabriksarbejde, mens drengene ofte tjente som by- og mælkedrenge eller på fabrikkerne. Selvom børnenes løn var langt mindre end de voksnes, så var den indtægt, børnene kunne bidrage med, en væsentlig del af familiens samlede økonomi. I nogle familier udgjorde børnenes indtægter op mod 10-15 % af familiens samlede indtægt. For mange børn var det at arbejde og være med til at bidrage til familiens overlevelse noget, de var utrolig stolte af.

Kilderne fortæller om, hvordan mange

- Børnenes Kontor blev oprettet i København i 1898 og var et af de mange sociale tiltag, der skulle afhjælpe fattigdommen. Formålet var at yde hjælp til børn i form af tøj, fødevarer, ferie- og koloniophold. Initiativet blev populært, og der blev efterhånden også oprettet afdelinger i provinsen. Børnenes Kontor eksisterer den dag i dag. Arbejdermuseet.

- Billedet viser børnearbejdere på en skråfabrik. Børnearbejdere var tobaksindustriens vigtigste medhjælpere, og arbejdet var ikke altid ufarligt: Maskinerne kunne være farlige, og arbejdet var ofte tungt. Arbejdermuseet.

arbejderbørn blev syge og døde pga. arbejdsforholdene og de ulykker, de kunne komme ud for i deres arbejde. Alligevel var der mange forældre og arbejdsgivere, som var imod fagforeningernes kritik af børnearbejdet. For arbejdsgiverne var børnene en vigtig og billig arbejdskraft, da de kunne påtage sig de opgaver, de voksne ikke kunne eller ville have. For forældrene handlede det først og fremmest om, at de var afhængige af de penge, børnene tjente. Men der var også en udbredt opfattelse af, at lidt arbejde ikke kunne skade, og at arbejdet ville holde børnene væk fra gaderne og dermed mindske ballade og kriminalitet. Når fagbevægelsen var imod børnearbejdet, var det ikke kun på grund af de indstillinger, der kom fra fagfolk som lærere og læger, men også fordi børnearbejdere var billig arbejdskraft, der pressede lønnen og dermed tog arbejdspladser fra de voksne.

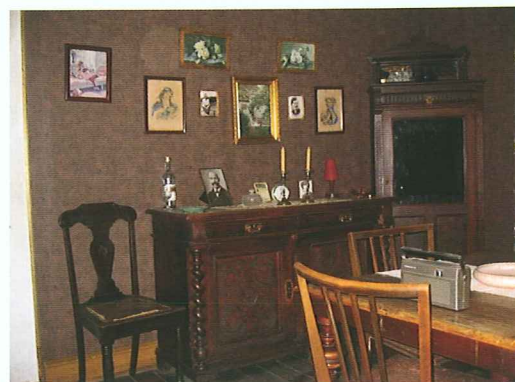
- Tegningen stammer fra det socialistiske blad *Ravnen* i 1899. Tegningen illustrerer "Skejby-ulykken", hvor fem børn døde julemorgen. Forældrene var fattige landarbejdere, som havde forladt børnene om natten for at arbejde. Forinden havde moren tændt op i kakkellovnen. Da forældrene kom tilbage, var alle fem børn døde af kulstoforgiftning. Arbejdermuseet.

En 2-værelses med toilet på bagtrappen

I 1915 får familien Sørensen deres drømmelejlighed, da de bliver tilbudt at flytte ind i en 2-værelses lejlighed på Gl. Kalkbrænderivej på Østerbro. Lejligheden har både rindende vand og toilet på bagtrappen. Her bliver familien boende. De har nu boet i 14 forskellige lejligheder, siden de flyttede fra Asminderød. To af Karen Marie og Peter Martins børn – Karen og Kristian – flytter aldrig hjemmefra, så selvom det er en fin lejlighed, er der stadig ikke meget plads.

I 1990 får Arbejdermuseet familien Sørensens lejlighed foræret af familiens næst yngste datter Yrsa. Hun flytter ind i lejligheden i 1964 og bor her, frem til hun skal på plejehjem. Det helt specielle ved lejligheden er, at den fremstår stort set uændret, siden familien flyttede ind i 1915.

● Familien Sørensens originale lejlighed fra 1915 er lidt af et særsyn. Da Arbejdermuseet overtog lejligheden i 1990, var der kun foretaget ganske få fornyelser, siden familien flyttede ind: Peter Martin tapetserede stuen engang i 1930'erne, sønnen Kristian købte en transistorradio i 1950'erne, og gardinerne var blevet skiftet ud i 1960'erne.

Fakta

I slutningen af 1800-tallet brugte en arbejderfamilie i gennemsnit 71% af deres samlede indkomst på mad. Stort set resten af pengene gik til husleje, så der var ikke meget tilbage til fornøjelser.

Oversigten herunder viser, hvordan en arbejderfamilies budget så ud i en uge i 1872. Familien består af far, mor og tre børn. Faren tjener 14 kroner om ugen.

	April 1872	Kr.	Øre
10/4	3 rugbrød à ca. 4 kg + franskrød	1	49
	½ kg smør + 172 g fedt	1	50
	Pålæg		67
	Brændevin og øl	1	60
	Pibe og skråtbak		33
11/4	Brændsel og petroleum	2	19
12/4	Middagsmad	4	67
	188 g kaffe og te		70
	750 g puddersukker + 125 g kandis		73
	Fløde		29
14/4	Husleje	2	33
	Rengøring og vask		50

Det spirende velfærdssamfund

Omkring 1915 så Danmark meget anderledes ud end i begyndelsen af 1880'erne. Danmark var stadig et udpræget landbrugssamfund, og langt de fleste boede på landet. Mange af byens arbejdere havde også, ligesom familien Sørensen, deres rødder i landbokulturen. Men i løbet af perioden 1880-1915 har Danmark været igennem en brydningstid, hvor økonomisk vækst, industrialisering og urbanisering har skærpet behovet for sociale og politiske reformer, men også skabt nye muligheder for bedre økonomiske kår og en bedre tilværelse. Landbruget var fortsat det største erhverv, men industrien fik stadig større vægt. Byarbejderklassen voksede forsat, og selvom arbejdere og tyende på landet stadig var i overtal, var jorden nu gødet for, at arbejderbevægelsen kunne få sine idéer gennemført.

De to første årtier af århundredet var en enestående tid for den nye, brogede arbej-

derklasse. Selvom de mange arbejdere havde meget forskellige vilkår, var der tale om en samlet arbejderklasse, som år for år oplevede stadig større social fremgang. Skellet imellem land og by, faglært og ufaglært, svend og lærling, mand og kvinde, børn og voksne kan synes enormt, men der var det fælles projekt, at man i bund og grund tilhørte den samme klasse og derfor kæmpede for de samme vilkår. Selvom der stadig var meget at kæmpe for omkring 1915, så var der også sket store fremskridt. Arbejdernes løn var steget, og arbejderne var nu sikret økonomisk mod arbejdsløshed igennem fagforeningernes arbejdsløshedskasser. Derudover havde man nu også vedtaget love, som sørgede for hjælp til syge og ældre, når kræfterne slap op. I 1915 fik kvinderne stemmeret, så på flere områder var de første spirer til et demokratisk velfærdssamfund nu blevet sået.

● Især i de første årtier af 1900-tallet begynder cykler, sporvogne og biler at fylde mere i bybilledet og bliver symboler på det nye århundredes øgede velstand. Billedet viser Rådhuspladsen i København omk. 1920. Københavns Museum.

Arbejdsopgaver

Materialet beskæftiger sig med perioden 1880-1915

- ◆ Find mindst fem ord, begreber eller udsagn, du mener, karakteriserer denne periode af Danmarkshistorien.
- ◆ Du kan bruge ord, begreber eller udsagn fra hæftet, men du kan også finde dine egne.

Ligesom tusindvis af andre flytter familien Sørensen fra landet og ind til byen i perioden.

- ◆ Find de push- og pull-faktorer, som kan have haft indflydelse på deres beslutning om at bryde op.
- ◆ Push er de forhold på landet, der fik dem til at rejse.
- ◆ Pull er de forhold i byen, som fik dem til at flytte fra landet.

Perioden er en del af industrialiseringen i Danmark.

- ◆ Forklar begrebet industrialisering med dine egne ord.

I perioden var den enkeltes rettigheder, og dermed individets position i samfundet, tæt forbundet med, om man var mand eller kvinde, og med økonomiske forhold.

- ◆ Hvilke forhold (økonomi, politik, køn og kultur) kan have betydning for dine rettigheder og din position i samfundet i dag?

I perioden vokser fagforeningerne frem og varetager arbejdernes interesser. I dag melder ca. 85 % af alle lønarbejdere sig ind i en fagforening, men der er samtidig flere og flere, der sætter spørgsmålstegn ved fagforeningernes rolle og betydning.

- ◆ Find argumenter, der taler for eller imod følgende udsagn:
"Fagforeninger er overflødige i dag."
"Fagforeninger er nødvendige – også i dag."

Lav et miniprojekt om perioden 1880-1915

Arbejdet med hæftet giver mulighed for at fordybe sig i nogle af de problemer, der gør sig særligt gældende i perioden. Her er en række forslag til emner, som du/I kan arbejde videre med samt henvisninger til links og materialer, du/I kan benytte dig/jer af.

- Du/I kan naturligvis også formulere jeres egne emner.
- Aftal produkt- eller fremlæggelsesform sammen med din/jeres lærer.
- Du/I kan eksempelvis lave en powerpoint, en podcasting, en photo-story, en rapport eller andet.

Kvindeliv og kvindekamp

- ◆ Hvad bestod "sædelighedsfejden" egentlig i? Hvilke forhold levede og arbejdede kvinderne under? Og hvad lå til grund for etableringen af kvindernes internationale kampdag i marts 1910?

Her kan du finde oplysninger:

www.arbejdermuseet.dk. Under "Skoletjenesten": Download materialet *Kvinders valgret*.

www.arbejdermuseet.dk. Under "Skoletjenesten" findes en underside om 100-året for

kvindernes internationale kampdag. Siden indeholder kilder, fotos og biografier.

<http://prostitution.e-museum.dk> er en side om prostitution før og nu.

www.kvinfo.dk: Vælg "Dansk kvindehistorie", som giver dig et bredt udsnit af kilder og materialer.

Børns forhold

- ◆ Hvordan formede livet sig for arbejderbørn i perioden? Hvilke regler gjorde sig gældende for børns arbejde på fabrikkerne? Og hvilke forhold i tiden betød et øget fokus på børns arbejde og barndom?

Her kan du finde oplysninger:

www.arbejdermuseet.dk. Under "Skoletjenesten": Download publikationen *Børn på arbejde* og læs mere om børnearbejde og find uddrag af erindringer.

www.pladstilosalle.dk: Her kan du under "Lidt arbejde skader ikke" læse om arbejderbørnenes forhold og om politikerens Peter Sabroe, der blev kendt som børnenes ven og beskytter.

www.emu.dk: Her kan du søge på børnearbejde og finde en del materiale om børnearbejde før og nu.

Fagforeninger og faglige kampe

- ◆ Hvilke krav stiller fagforeningerne i perioden? Hvilke våben bruger arbejderne og arbejdsgiverne mod hinanden? Og hvilke vigtige arbejdskampe er der i perioden?

Her kan du finde oplysninger:

www.industriarbejdet.dk: Her kan du finde film, fotos, artikler og statistikker om forskellige perioders arbejdsforhold inden for industrien.

www.pladstilosalle.dk: Vælg "Med loven eller uden" og find oplysninger om den tidlige arbejderbevægelse, dens krav og kampe.

www.arbejdermuseet.dk. Under "Skoletjenesten": Download materialet *Folkets århundrede*.

Hverdagsliv

- ◆ Hvordan formede hverdagslivet sig for arbejderfamilierne? Hvilken indflydelse havde de forskellige boligproblemer på arbejderfamilierne? Og hvilke typiske problemer kæmpede arbejderfamilierne med?

Her kan du finde oplysninger:

www.arbejdermuseet.dk. Under "Skoletjenesten": Download materialet *Familiens liv og hverdag omkring år 1900* eller *Folkets århundrede*.

www.pladstilosalle.dk: Vælg "Fra baggård til beton". Her er en række fotos og artikler om periodens boligforhold.

www.dagligliv.dk er en undervisningsside, som er udarbejdet af Dansk Folkemindesamling.

En familie flytter til byen – fremskridt, fabrikker og familieliv i København 1880-1915 fortæller en arbejderfamilies autentiske livshistorie fra begyndelsen af 1880'erne og frem til 1915. Familien Sørensen vælger, som tusindvis af andre familier i perioden, at bryde op fra livet på landet for at søge lykken i den industrialiserede storby København. København er maskinernes og mulighedernes by, og den giver familien fornyet håb om en bedre tilværelse med fast arbejde og egen bolig.

Parallelt med familiens historie gives en indføring i en af Danmarkshistoriens mest spændende og gennemgribende perioder, nemlig industrialiseringen. Det handler om det industrielle gennembrud, brokvarterer og arbejderklasse og om børnearbejde, kvindernes selvstændiggørelse og det spirende velfærdssamfund.

En familie flytter til byen – fremskridt, fabrikker og familieliv i København 1880-1915 henvender sig primært til folkeskolens ældste klasser, hvor materialet kan supplere historiefagets undervisning i emner som f.eks. industrialisering, arbejderbevægelse, forholdet imellem kvinder og mænd samt børnearbejde. Materialet kan også anvendes i samfundsfag, hvor det kan supplere undervisningen i arbejdet med Danmarks udvikling fra landbrugssamfund til vidensamfund. Derudover er hæftet suppleret med en række citater fra nogle af tidens væsentligste forfattere, hvilket også gør det muligt at inddrage faget dansk i et tværfagligt arbejde med materialet.

Arbejdermuseet takker 7. klasse og deres lærere Annette Dres Erichsen, Helle Friis Knudsen og Jacob Schiff på Christianshavns Døttreskole for god sparring i forbindelse med materialet.

En familie flytter til byen – fremskridt, fabrikker og familieliv i København 1880-1915 © Skoletjenesten Arbejdermuseet, 2012.

Tekst og redaktion: Anne Mette Liedecke og Linda Nørgaard Andersen (ansv.).

Layout: Marianne Bisballe/Skoletjenesten. Tryk: PE offset. Foto: © Arbejdermuseet, Det Kongelige Bibliotek og Københavns Museum.

www.arbejdermuseet.dk

ARBEJDERMUSEET

www.skoletjenesten.dk

 SKOLETJENESTEN